

РІВНІ ПОРІВНЯЛЬНОГО ПРАВОЗНАВСТВА¹

В. ЛАФІТСЬКИЙ
*кандидат юридичних наук, доцент,
член-кореспондент Міжнародної академії
порівняльного права,
заступник директора з наукової роботи
(Інститут законодавства
і порівняльного правознавства
при Уряді Російської Федерації, м. Москва)*

Об'єктами порівняльно-правових досліджень є багато явищ, які можна поділити на декілька рівнів.

Рівень перший. Правовий простір світу

Існує єдиний правовий простір світу, про який, перефразувавши слова апостола Павла, можна сказати: в ньому немає права іудейського та права еллінського, права американського і російського, ісламського та індуїстського, а також права китайського, але існує єдине право з єдиними історичними коренями, спільною долею і метою, єдиними цінностями і загальними інструментами регулювання відносин між людьми.

На жаль, ми не бачимо, не відчуваємо його. Він губиться в різнобарв'ї правових систем. А, між тим, він діє, набуваючи форми ідей, цінностей, принципів, які притаманні у всі часи всім правовим системам без винятку. Необхідно вивчати їх, визначати форми їх впливу на національні правові системи в розрізі не лише законодавчих та інших нормативних актів, а й практики їх застосування, оскільки відкинуті законодавцем ідеї, цінності, принципи правового простору світу втілюються в інших вимірах — правовій свідомості, звичаях і традиціях. Вивчення цих процесів — одне з найголовніших завдань порівняльного правознавства.

Вперше таке завдання сформулював Р. Салейль у 1900 р. на Першому конгресі порівняльного правознавства. Шістдесят років потому ці ідеї розвинув японський вчений К. Танако, обґрунтувавши теорію всесвітнього права [1]. Але далі загальної постановки проблеми вони не пішли. Більш того, правовий простір світу в їхньому трактуванні постав штучним утворенням. На думку Р. Салейля, його необхідно було створити зусиллями правознавців-компаративістів. Згідно з концепцією К. Танако, його мало сформувати міжнародне право. З цими позиціями можна погодитися, але лише частково. Отже, зупинимося на цій темі докладніше.

¹ Статтю вперше опубліковано російською мовою в «Журнале зарубежного законодательства и сравнительного правоведения» (2009, № 1(16)).

Право має єдині історичні корені. Воно з'являється не лише на певному, спільному для всіх цивілізацій, етапі суспільного розвитку, а й набуває єдиних рис і форми. Ще у XVIII ст. італійський вчений Дж. Віко зазначив, що право всіх народів спочатку розвивалося в поетичній формі. У XIX ст. цю доктрину розвинули німецький юрист і письменник Я. Грімм і французький історик Ж. Мішле. У XX ст. цей феномен первинних форм права описував голландський філософ Й. Хейзінга.

Обґрунтуванню цієї концепції присвячена і книга автора цих рядків — «Поезія права: сторінки правотворчості від давнини до наших днів». У ній стверджується, що право протягом багатьох століть, а можливо і тисячоліть було наділене поетичною формою — єдино можливою і разом з тим природною для існування в умовах, коли держава ще не сформувалася, а право знаходило джерело своєї сили в магії слова, проникливій, що йде з глибин душі [2, с. 7]. У книзі простежується історичний розвиток, розквіт та занепад поетичної традиції права в різних правових системах стародавнього і сучасного світу.

Існування правового простору світу підтверджується не лише єдиними витоками, а й спільністю мети, яка є загальним благом. Вона визначає зміст і форми історичного розвитку права. Так було в далекі часи. Так є і в наші дні.

У свою чергу, єдність мети визначає єдині цінності, спільні для всіх правових систем, незважаючи на відмінності між ними. Це — цінності збереження засад суспільства, підтримання миру, захисту духовної спадщини, забезпечення дії права.

Єдиними для всіх правових систем залишаються і засоби правового впливу: заборона, дозвіл, зобов'язання, покарання і заохочення. Єдині також основні форми права — закон і звичай.

Такі, за визначенням М. Ансея, «універсальні риси права» [3, с. 38], безперечно, мають бути в центрі уваги компаративістської науки, що досліджує не лише закономірності розвитку правового простору, а і його вплив на національні системи світу.

Рівень другий. Основні правові співтовариства (сім'ї)

Ще в 1900 р. на Першому конгресі порівняльного правознавства було запропоновано розрізняти п'ять правових сімей: французьку, англо-американську, німецьку, слов'янську та мусульманську.

Потім було запропоновано багато інших класифікацій.

Наприклад, Р. Давид виокремлював сім'ї романо-германського, загального та соціалістичного права, а також інші правові системи, включаючи мусульманське, індуське та іудейське право, правові системи Далекого Сходу, а також Африки і Мадагаскару.

К. Цвайгерт розрізняв вісім правових сімей, об'єднаних правовим стилем: романську, германську, скандинавську, англо-американську, соціалістичну, далекосхідну, ісламську та індуську.

А. Саїдов на правовій карті світу виділяє романо-германську правову сім'ю, до якої наближені правові системи Скандинавських країн, Латинської Америки, Японії; соціалістичну правову сім'ю; правову сім'ю загального права; релігійні та традиційні правові сім'ї, в тому числі мусульманське та індуське право, дале-

косхідну та африканську правові сім'ї; змішані правові системи (зокрема, Ізраїлю, ПАР, низки інших держав).

За класифікацією Ю. Тихомирова, правові сім'ї поділяються на континентальну (романо-германську) систему права, систему загального права; соціалістичне право; слов'янське або євразійське право; правові сім'ї релігійно-морального спрямування; систему північноєвропейського права; латиноамериканську правову сім'ю; «кочівні» правові сім'ї.

Оригінальна класифікація запропонована канадським вченим П. Гленном, який як основний критерій використовує правові традиції: первородні (*chthonic*), талмудичну, цивілістичну (континентальну), ісламську, загального права, індуїстську, азіатську [4]. Дослідження традицій, на думку П. Гленна, дозволяє досліджувати право не в статичі, а динаміці його розвитку. Переваги такого підходу полягають також у тому, що він дає змогу досліджувати «потoki правової нормативності» (*flows of legal normativity*), які діють незалежно від територіальних кордонів та юрисдикцій держав [5, с. 438].

Відзначимо також проект юридичного факультету Університету Торонто «Правові системи світу» з класифікації правових систем більшості сучасних держав. Поряд з «чистими» системами континентального і загального права, вчені Університету Торонто виокремлюють кілька груп змішаних правових систем. На їхню думку, змішана система континентального і загального права діє в 10 державах, таких як, наприклад, Гайана, Кіпр, Мальта, Філіппіни, ПАР, а також в окремих автономіях і суб'єктах федерацій, таких як: Шотландія (Велика Британія), Квебек (Канада), Луїзіана та Пуерто-Рико (США). Змішані системи континентального і звичаєвого права сформувалися в 26 державах (Бурунді, Китай, Конго, Мадагаскар, Монголія, Північна Корея, Ефіопія, Японія та ін.), континентального і мусульманського права — в 12 державах (Єгипет, Ірак, Іран, Ліван, Лівія, Палестина, Сирія, Туніс та ін.); континентального, мусульманського та звичаєвого права — у 7 державах (Індонезія, Йорданія, Кувейт, Оман та ін.); континентального, звичаєвого і загального права — в 5 державах (Зімбабве, Камерун, Шрі-Ланка та ін.); континентального, мусульманського, загального і звичаєвого права — у 4 державах (Бахрейн, Ємен, Катар та Сомалі), континентального, загального, іудейського і мусульманського права — в одній державі (Ізраїль) [6]. Незважаючи на умовність запропонованої класифікації, спірність рішень щодо приналежності багатьох національних правових систем до змішаних або однорідних, слід відзначити значимість самого проекту з класифікації існуючих у сучасному світі правових систем.

В основі майже всіх класифікацій лежать різні критерії, оскільки національні правові системи формуються під впливом багатьох чинників. І тим не менш, один з них є визначальним — це традиції та цінності права, що склалися в межах певного релігійного чи етико-правового світогляду. Вони діють незалежно від їх визнання державою, ступеня відображення в законодавстві, ролі церкви у суспільному житті.

Так, законодавство держав Європи, Північної та Південної Америки розвивалося в основному в руслі християнських цінностей свободи, законодавство більшості держав Західної Азії та Північної Африки — відповідно до ісламських цінностей соціальної єдності, законодавство Монголії, Непалу, Бутану, Шрі-Ланки, низки інших держав — у системі буддистських цінностей праведно-

го життя, законодавство Китаю — на основі конфуціанських цінностей гармонії світу.

Отже, основна лінія розлому правового простору світу проходить між правовими співтовариствами різних релігійних традицій, об'єднаних спільними духовними (етичними) цінностями¹.

І це не випадково, оскільки релігія та право протягом багатьох століть розвивалися як єдине ціле. Щоб переконатися в цьому, достатньо розкрити сторінки Біблії, Корану, інших священних книг, в яких зібрані релігійні перекази, заповіді, пророцтва, а також норми, що регулюють повсякденне життя.

Про первородну єдність релігії та права свідчать не лише тексти священних писань, а й багато стародавніх мов. Так, у латинській мові слова «релігія» та «закон» мали спільну кореневу морфему (релігія — *religare*; закон — *lex, leges*) і застосовувалися в одному значенні: «пов'язувати», «зобов'язувати», «встановлювати».

Між релігією і правом завжди існувала близька спорідненість [9]. Релігія обґрунтовувала божественне походження права і світської влади. А світська влада «вогнем і мечем» охороняла релігію.

Між ними й нині існує багато спільного. Звертаючись до цієї теми, один з найвідоміших правознавців ХХ ст. Г. Берман писав: «Подібно до релігій, право всюди поширює свої цінності:

а) через ритуал, іншими словами, формальні процедури законотворення, вирішення судових справ і ведення адміністративних справ, що символізує їх об'єктивність;

б) через традицію, тобто певну правову мову і практику, які передаються через покоління та століття, а також символізують зв'язок з минулим і спрямованість у майбутнє;

в) через силу авторитету, а саме, опору на ті письмові та усні джерела, які є символами та мають зобов'язувальну силу;

г) через загальність, яка знаходить своє виправдання через аксіоми, що втілюють загальні принципи і концепції, відповідно до яких договори мають виконуватися, збитки — компенсуватися, злочини — каратися, майнові права — захищатися, обвинувачений — мати право на виступ у суді тощо.

Такі вияви права мають тенденцію до наділення його рисами святості. Вони підтримують основні правові емоції, які також мають релігійний компонент — почуття відповідальності й обов'язковості, задоволення і подяки, наприклад, коли здійснюється правосуддя... Серед тих, хто вірить в Бога як у вище джерело права, особливо серед послідовників іудаїзму, християнства та ісламу, віра в право є частиною їх релігійної віри» [8, с. 746, 747].

У сучасному світі збереглися вісім правових співтовариств, об'єднаних спільністю духовних цінностей: християнська, мусульманська, індуїстська, буддійська, іудейська, конфуціанська, синтоїстська та язичницька традиції права.

¹ Вперше ідею класифікації правових систем за таким критерієм як спільність релігійних цінностей висловив 1899 р. Ф. Уолтон, професор Університету МакГілла, який стверджував, що системи загального права і романо-германського права є двома великими правовими системами християнства [7, с. 282]. Проте надалі компаративісти вкрай рідко зверталися до питань релігійних основ права або, за визначенням Г. Бермана, «релігійного виміру права» [8, с. 740]. Тільки в кінці ХХ — на початку ХХІ ст. з'являються праці з більш поглибленим баченням проблеми взаємовпливу релігії і права (насамперед, йдеться про праці Г. Бермана, П. Гленна, В. Менські і Е. Хакслі).

Крім того, існує ще одне правове співтовариство, яке засноване на запереченні духовних (етичних) цінностей. В основному, це притаманне тоталітарним державам.

Існують різні форми впливу релігії на право. У співтоваристві християнської традиції права зв'язок релігії та права не настільки помітний, як у більшості інших сімей. Багато в чому це зумовлено вимогою самого Євангелія: «Віддайте кесареві кесареві, а Богові — Боже». Здійснивши цю вимогу, християнство зробило державу і право вільними. Втім, ця свобода не була безумовною, оскільки у своєму розвитку право слідувало, як за дороговказом, за християнськими заповідями свободи, справедливості, рівності, милосердя, любові. Ці заповіді й нині визначають дух і основні засади християнської традиції права, незважаючи на те, що конституції більшості сучасних держав заперечують зв'язок релігії та права.

Вперше відсторонення релігії від права було закріплене першою поправкою до Конституції США, що заборонила Конгресу видавати закони, які встановлюють релігію або не допускають її вільне сповідання. Цією нормою, за словами Т. Джефферсона, була зведена «стіна розділення» між церквою і державою.

Втім, у США вона тривалий час не перешкоджала взаємопроникненню релігії та права. Про це свідчать багато актів, прийнятих у XVIII і XIX ст. Так, в Ордонансі про Північно-Західні території 1787 р. (повторно затверджений в 1791 р., в рік прийняття першої поправки до Конституції США) була наступна норма: «Релігія, мораль і знання необхідні для гарного управління і щастя людства і мають завжди заохочуватися, так само, як школи та освіта».

І тільки з середини XX ст. у США відбувається помітне послаблення ролі релігії. До неї все рідше звертаються політики, а в законодавстві фактично не згадується про неї. Чимало цьому сприяла позиція Верховного суду США, який зажадав у рішенні щодо справи Еверсон проти Управління освіти (1947) повного відокремлення релігії від держави. Їй була відведена суто церемоніальна роль. Президент США, інші вищі посадові особи федерації та штатів при вступі на посаду складають присягу на Біблії¹. На американських банкнотах є напис: «У Бога ми віримо». У кожній з палат Конгресу збережені служби капеланів (священнослужителів), створені 1791 р.

У наш час «стіна розділення» між релігією і правом існує в більшій частині держав християнської традиції права. І лише деякі з них зберігають тісний зв'язок релігії та права. Так, у Великій Британії монарх є главою англіканської церкви. Конституція Норвегії закріплює статус євангелічно-лютеранської релігії як офіційного віросповідання (параграф 2). Конституція Коста-Рики вказує, що римо-католицька апостольська релігія є державною релігією, а «державна надає їй підтримку, не перешкоджаючи вільному відправленню в Республіці інших релігійних культів, які не суперечать суспільній моралі та добрим звичаям» (ст. 75).

Більш повно зв'язок релігії та держави розкривається в конституціях Греції та Ірландії. Конституція Греції закріплює «панівну» роль у державі православної релігії (ст. 3). Окрема стаття присвячена статусу Святої гори Афон, що

¹ Після виборів 2006 р. вперше в американській історії один з членів Палати представників присягнув на Корані.

зберігає право самоврядування під «духовною юрисдикцією» Вселенської патріархії (ст. 105) [11, с. 639–696]. У преамбулі Конституції Ірландії проголошено, що Пресвята Трійця є джерелом усіх влад і до неї, як до «останньої надії мають бути спрямовані всі дії людини і Держави» [2, с. 317–358; 11, с. 778–816].

В цілому, такі конституційні норми для країн християнської традиції права нетипові. Переважає тенденція формального заперечення ролі релігії, що, втім, не заважає їй мати глибокий вплив на розвиток права.

Зовсім інша ситуація в країнах ісламського світу, де право і релігія не втрачали кровної спорідненості. Так, Конституція Іраку прямо вказує, що «іслам — офіційна релігія держави і основне джерело законодавства, що «жоден закон не може бути прийнятий, якщо він суперечить встановленим нормам ісламу» (частини 1 і 2 ст. 2). У Конституції Афганістану 2004 р. сказано, що Афганістан є «ісламською республікою» (ст. 1), його релігією є «священна релігія ісламу» (ст. 2), жоден закон не повинен суперечити її догматам. За Конституцією Ємену 1994 р. іслам проголошений державною релігією і джерелом всього законодавства (статті 2–3). Така ж формула є в Конституції Об'єднаних Арабських Еміратів (ст. 7).

А в Саудівській Аравії встановлено, що її Конституцією є «Книга Всевишнього Аллаха і Сунна Його Пророка» (ст. 1), основами правління, відповідно до ісламського шаріату, є «справедливість, принцип консультації та рівність» (статті 1 і 8 Основного нізаму про владу Королівства Саудівської Аравії 1992 р.).

Послідовно зв'язок права і релігії закріплений і в Конституції Ірану 1979 р. Так, ст. 2 вказує, що система правління в Ірані заснована на вірі в єдиного Бога, а також у те, що: Він встановлює закони шаріату, а людина має підкоритися Його волі; божественним одкровенням належить основна роль у тлумаченні законів; існує Страшний суд і він відіграє творчу роль у вдосконаленні людини на шляху до Бога; Божественна справедливість проявляється у створенні та встановленні законів шаріату; визнається спадкоємність імамів, а також їм довіряється опіка над суспільством; людина, її гідність і свободи є найвищою цінністю, вона несе відповідальність перед Богом. Символ конституційної віри, закріплений у ст. 2, знаходить відображення і в інших нормах Основного Закону Ірану.

Тісний зв'язок релігії і права притаманний не лише ісламському світу, а й державам, які сповідають інші релігії. Так, Конституція Бутану підкреслює, що «буддизм є духовною спадщиною Бутану, яка сприяє принципам і цінностям мирного існування, відмови від насильства, співчуття і терпимості» (ст. 3). А Конституція Шрі-Ланки встановлює, що буддизм посідає в Республіці «провідне місце», а обов'язком держави є «захист і сприяння вченню Будди» (ст. 9).

Значну роль відіграє іудаїзм в Ізраїлі, синтоїзм в Японії, індуїзм в Індії, язичницькі (традиційні) вірування в країнах Тропічної Африки та ін.

Більш того, можна відзначити тенденцію до певного посилення ролі релігії в розвитку права держав Азії, Африки, Латинської Америки. Таке явище пояснюється тим, що в умовах глобалізації основи існуючих цивілізацій розхитуються. Тому дедалі частіше звертаються до тих релігій, які дали їм життя, з надією знайти в них нові сили.

Рівень третій. Групи правових систем

У межах багатьох сімей виокремлюють групи правових систем, які об'єднуються спільними національними та історичними коренями, єдиними цілями, структурно-функціональними і стильовими особливостями права. Це — подальші лінії розлому правового простору світу.

Так, у співтоваристві християнської традиції права можна виокремити групи романо-германського або континентального права, англо-саксонського або загального права, скандинавського, латиноамериканського і слов'янського права.

Між ними багато спільного, насамперед, тому, що вони належать до єдиної правової сім'ї з єдиним світоглядом, спільними цінностями та образами права, що беруть початок у християнстві. Саме цим зумовлена схожість, наприклад, романо-германського (континентального) права і слов'янського, зокрема, російського права, а не тим, що перше поглинуло друге.

Багато груп правових систем поділяються на більш дрібні об'єднання. Так, у межах загального права можна виокремити правове об'єднання держав Британської Співдружності, а в ньому — більш вузькі правові об'єднання Австралії та Нової Зеландії, а також країн Карибського басейну. В слов'янському праві відокремлено постають правові об'єднання західнослов'янських, східнослов'янських і південнослов'янських держав.

Так само неоднорідним є співтовариство ісламської традиції права. У ньому чітко розрізняються правові системи сунітської (Єгипет, Сирія, Йорданія та ін.) та шіїтської (Іран, Ємен) традицій права, а в їх межах виокремлюються правові об'єднання, що формувалися під впливом різноманітних доктринальних течій і шкіл (мазхабів).

У буддійській традиції права — дві основні течії: тхеравада і махаяна. Тхеравада («Вчення старійшин») панує в Шрі-Ланці та в державах Південно-Східної Азії — Камбоджі, Лаосі, М'янмі, Таїланді. Махаяна («Велика колісниця») переважає в тибетських державах — Бутані та Непалі.

Багатоманітним є співтовариство язичницьких традицій права, що зберігаються в основному в країнах Тропічної Африки.

Поділ на дрібніші об'єднання є характерним і для співтовариства бездуховної традиції права, що включає право соціалістичних, націонал-соціалістичних (фашистських), інших тоталітарних держав.

Інші спільноти правових систем в основному діють у межах тих держав, в яких вони спочатку з'явилися: індуїстська — в Індії, конфуціанська — в Китаї, синтоїстська — в Японії, іудейська — в Ізраїлі.

Віднесення національної правової системи до тієї чи іншої групи чи співтовариства залежить від того, який з чинників або їх сукупність переважає.

Так, романо-германське (континентальне) право об'єднує правові системи держав, утворених романськими та германськими народами Західної, Південної та Центральної Європи. Право в цих державах формувалося під потужним впливом давньоримського права. При цьому багато хто з них не лише запозичував окремі правові конструкції, а й визнавав пряму дію давньоримського права. Цей феномен історичного розвитку права романських і німецьких народів докладно описаний в класичній праці П. Виноградова «Римське право в середньовічній Європі» [12].

Звісно, романо-германське право розвивалося не лише під впливом давньоримського права. Значний вплив на нього справив національний дух, який виявляється в особливостях національної мови, стереотипах мислення, звичаях і традиціях. Вони, за словами Ф. Савінії, формують «істинне право» [13, с. 33] — море, берегами якого є писані закони¹.

Як у дзеркалі національний дух відображений у мові. Саме тому так важливо досліджувати її особливості, виявляючи ті розумові образи, які вона створює, і які, зрештою, визначають справжній зміст права.

На підтвердження — декілька прикладів, що розкривають основи іншої гілки християнського правового співтовариства, — слов'янського права.

У слов'янських мовах право тісно пов'язане з такими поняттями, як «справедливість», «правда», «праведність», «правильне». Всі вони мають однаковий корінь. Такий же семантичний зв'язок можна виявити і в інших мовах. Але, що відрізняє слов'янські мови, так це те, що в них право асоціюється не лише з правдою і справедливістю, а й з такими поняттями, як «правити», «правитель», «уряд». В результаті, у свідомості виникають стійкі розумові образи, в яких право постає в основному як продукт волі уряду, народ — об'єктом управління, а справедливість — як те благо, яке йде від уряду.

Ще одна риса, притаманна слов'янським мовам, — вони пов'язують право не лише з матеріальним, а й з духовним життям². У ньому часто звучать релігійні або містичні мотиви. Так, коренева морфема слова «закон» — «кон» означає рубіж, межу, кордон, початок і, разом з тим, кінець. Не випадково протягом багатьох століть це слово асоціювалося в основному зі Святим письмом — Біблією.

Ноти іншого світу звучать у багатьох словах, що позначають природу і шляхи розвитку права: «суд» — це доля, від якої неможливо втекти, «багатство» — це те, що йде від Бога і що людина не може привласнити собі.

Ще однією важливою рисою слов'янських мов є те, що вони відображають пріоритет суспільного над особистим. Так, слово «порядок» означає устрій, встановлений за договором («рядом») між членами суспільства, а «суспільство» — таку соціальну організацію, основу якої становлять спільні економічні, політичні та духовні зв'язки. Помітним є те, що навіть слово «щастя» розуміється як єдність частини і цілого.

Помітно впливають на право національні звичаї та традиції, що блискуче описано в класичних працях Г. Мена та М. Ковалевського, а в наші дні — Н. Рулана, Н. Крашеннікової, А. Ковлера та низки інших авторів. На жаль, систематичним дослідженням цих питань ніхто в наші дні не займається, що не лише збіднює науку, а й залишає владу в невіданні про те, в якому середовищі діють і як трансформуються прийняті нею акти.

У зв'язку з цим заслуговує на увагу досвід царського уряду Росії, який «в інтересах належного управління» створював центри проведення етнографічних досліджень для вивчення звичаїв та нравів народів, що населяли Росію [14, с. 130].

¹ Порівняння чинного права з морем належить знаменитому французькому юристу Ж. Порталісу, одному з основних розробників Кодексу Наполеона. Див.: [13, с. 96].

² З цієї теми значний інтерес представляє монографія Б. Осипяна [10].

Такі ж центри повинні створюватися і в наш час, оскільки очевидним є те, що без врахування національних звичаїв і традицій, інших факторів, що впливають на розвиток права, неможливо забезпечити не лише його повноцінне вивчення, а й ефективне застосування.

Звичайно, поділ правових співтовариств багато в чому є умовним, але справа не лише в умовності будь-яких класифікацій. Національні правові системи постійно трансформуються під потужним впливом різних факторів.

Національне право може поєднувати в собі ознаки різних правових традицій. Так, у багатьох федеративних державах (державих з автономними утвореннями) існують змішані правові системи та «анклави» інших правових груп і співтовариств. Так, до складу Російської Федерації належать республіки, в яких відроджуються традиції ісламської та буддистської традицій права. В американському штаті Луїзіана зберігаються традиції романо-германського права. Така ж ситуація в канадській провінції Квебек.

Безумовно, такі «правові анклави», джерелом яких є національні та місцеві традиції, потужно впливають на розвиток національних правових систем. Вони перешкоджають проникненню загальнонаціонального права в ті відносини, які традиційно регулюються ними протягом багатьох століть. Нерідко вони заповнюють вакуум, утворений прогалинами в праві. Іноді витісняють його, забезпечуючи те регулювання, яке значною мірою відповідає потребам економіки та очікуванням суспільства.

Такі процеси взаємовпливу різних правових систем і традицій, безумовно, мають бути предметом дослідження як загального, так і «внутрішнього» порівняльного правознавства¹.

Рівень четвертий. Правові співтовариства, що формуються

Територіальні та часові межі правових систем досить рухливі. Деякі з них формуються за законами діалектики про перехід кількісних змін у якісні. Так, зростання чисельності населення іншого віросповідання може спричинити з моменту, коли воно переважає, трансформацію правової системи та її перехід до іншої правової сім'ї. Так, наприклад, відбувається в Лівані, де чисельність мусульманського населення зросла з більше ніж 40 % у 1920-ті рр. до 60 % в 1950-ті рр.

Нові або змішані правові системи можуть формуватися і насильницьким способом — в результаті військової експансії, як це було в період багатьох релігійних та інших воєн.

Вони можуть формуватися і під впливом процесів регіональної інтеграції. Найяскравішим прикладом, безумовно, є Європейський Союз. Нині він об'єднує 27 держав Західної і Центральної Європи, поєднуючи в собі ознаки як міжнародного, так і державного утворення.

Подібним чином може піти розвиток Центральної Америки, Африки, арабських країн, Співдружності Незалежних Держав.

Ще 1907 р. був заснований Верховний суд Центральної Америки. З грудня 1960 р. діє спільний ринок держав регіону. А 1991 р. сформований Центральноамериканський Парламент. До його складу входять представники шести

¹ Термін «внутрішнє порівняльне правознавство» для вивчення права держав зі складною формою державного устрою був запропонований Ж. Созер-Холлом [15].

держав: Гватемали, Гондурасу, Домініканської Республіки, Нікарагуа, Панами і Сальвадору. Не представлена в ньому лише Коста-Рика.

Конституційний акт від 11 липня 2000 р. перетворив Організацію Африканської Єдності на Африканський Союз. Зараз він об'єднує 53 держави «чорного континенту» (до його складу не входить лише Марокко). Вже сформовані Загальноафриканський Парламент, Комісія, Центральний банк розвитку, низка інших інститутів, створених на зразок загальноєвропейських інститутів і органів.

У березні 2005 р. почався новий етап у розвитку Ліги Арабських Держав. Основними завданнями стали: формування спільного ринку, парламенту, інших установ, які об'єднують зусилля 22 арабських країн.

Процеси регіональної інтеграції потужно впливають на національні правові системи. При цьому зазначимо, що конституції не тільки відображають, а й нерідко, як у Латинській Америці, випереджають досягнутий рівень регіональної інтеграції.

Так, Конституція Бразилії 1988 р. проголошує, що країна прагне до економічної, політичної, соціальної та культурної інтеграції народів Латинської Америки з метою формування латиноамериканського співтовариства націй (ст. 4).

Таку ж мету ставить перед собою Конституція Венесуели 1999 р.: «Республіка стимулює і сприяє взаємній інтеграції з країнами Латинської Америки та Карибського басейну для створення співдружності народів і захисту їх економічних, соціальних, культурних, політичних інтересів та навколишнього середовища... В політиці інтеграції з країнами Латинської Америки та Карибського басейну Республіка віддає перевагу відносинам з Іберо-Америкою. Норми, прийняті в межах договорів про інтеграцію, є невід'ємною частиною чинної правової системи, мають пряму дію і верховенство щодо внутрішнього законодавства» (ст. 153).

Схожі норми містить ст. 227 Конституції Колумбії 1991 р.

Рівень п'ятий. Національні правові системи

Наступний об'єкт порівняльного правознавства — національні правові системи, що формуються в межах кожної країни. Основна увага на цьому рівні приділяється історії формування, джерелам і галузям національного права, основним тенденціям його розвитку. Значно рідше досліджуються питання правової ідеології та свідомості, правозастосовної практики, юридичної професії. І майже не досліджується питання факторів зовнішнього впливу і внутрішнього розвитку національних правових систем. Тому зупинимося на цій темі докладніше.

Фактори зовнішнього впливу. У порівняльно-правових дослідженнях, окрім впливу загального правового простору, права наднаціональних утворень, необхідно враховувати фактори взаємовпливу національних правових систем. Моделі правового регулювання, законодавчі акти, норми права держав, які домінують в економіці та зовнішній політиці, часто стають взірцем для інших держав. Разом з тим, і вони перебувають під впливом інших правових систем, в тому числі тих, які утворилися під їхнім впливом.

Так, право колишніх колоній Великої Британії — США, Канади, Австралії, Нової Зеландії, острівних країн Карибського басейну в основному формувалося в руслі англійської традиції загального права.

Право більшості держав Латинської Америки і нині тісно пов'язане з іспанським правом. А право держав пострадянського простору — з тими традиціями, які склалися за часів імперської Росії та Радянського Союзу.

Іноді право держав, що домінують в економіці та зовнішній політиці, повністю замінює право тих, які перебувають під їхнім впливом. Так було в період побудови соціалістичної системи, коли право СРСР було сприйнято законодавством багатьох країн соціалістичного спрямування. Так було і під час краху соціалістичної системи, коли держави так званих «нових демократій» стали створювати нові правові системи, взявши за взірць західні моделі права.

Вплив інших національних систем проявлявся не лише у формі колоніальної експансії або «експорту» актів держав, що домінують в економіці та зовнішній політиці. Часто використовувався інший механізм — добровільне запозичення чи рецепція найбільш дієвих правових моделей інших держав.

Так, найбільший вплив на конституційний розвиток мала Конституція США. Запозичувалися не лише її базові принципи: верховенство права, поділ влади, федералізм, а й окремі конституційні рішення щодо організації влади, регулювання економічних відносин тощо.

У сфері цивільного законодавства найбільш яскравий відбиток залишив Цивільний кодекс Наполеона 1804 р. Він і нині, через два століття, є взірцем регулювання у сфері приватного права. Помітно вплинули на правовий розвиток багатьох держав Європи Німецьке цивільне уложення 1900 р., Основи цивільного законодавства Союзу РСР і союзних республік 1961 р.

Втім, сліпого копіювання не було. Конституції, кодекси, інші законодавчі акти країн Європи, Азії, Латинської Америки змінювали зміст запозичених актів, вводили нові норми, які сприяли їх політичному, економічному та соціальному розвитку¹.

Так, з'явилися норми, спрямовані на підтримку конкуренції, обмеження права великої власності, посилення регулюючої ролі держави. Вони випередили рівень економічного розвитку, прокладаючи шлях для структурної перебудови економіки та її подальшого зростання.

Найбільш стрімко ці процеси розвинулися після Другої світової війни. З цього часу право починає базуватися на нових ідеях соціальної ролі держави, посиленні її регулюючої ролі, обмеження права власності, захисту навколишнього середовища. Вони потужно впливають на право всіх держав світу, незалежно від рівня їх економічного і політичного розвитку, релігійних та ідеологічних чинників.

Втім, слід зазначити, що «чужорідне» право може проникати в національне правове середовище не лише через законодавство, а й іншими каналами, зокрема, через звичай та традиції мігрантів, які живуть не за законами країни перебування, а власної країни. Цей феномен «кочівного права» вперше описав Ю. Тихомиров в «Курсі порівняльного правознавства» [16, с. 139–141].

¹ Так, наприклад, при розробці Цивільного кодексу Чилі 1857 р. його автор А. Бело, крім законодавства Іспанії, використовував усі доступні йому цивільно-правові акти, починаючи з Кодексу Юстиніана.

Підсумовуючи сказане слід зазначити, що взаємовплив правових систем може бути не лише творчим (чи позитивним), а й руйнівним. У зв'язку з цим доречно згадати слова французького вченого М. Ансея: «Право будь-якої країни — це частина її національного надбання. У певному сенсі воно — породження традицій, спадщина предків та спосіб самовираження цього суспільства. Тому необхідно не зближувати право з іншими системами, а, навпаки, забезпечити його незалежність, зберегти від спотворень іноземного походження» [3, с. 37].

Фактори внутрішнього розвитку. Основний інструмент розвитку права у всіх державах, в тому числі в країнах загального права, — це закон. Тому в компаративістських дослідженнях особлива увага повинна приділятися існуючим обмеженням законотворчої діяльності.

Конституції встановлюють межі дії законів, розподіляючи функції між законодавчою, виконавчою та судовою гілками влади і закріплюючи гарантії демократичних прав і свобод. При цьому проявляється наступна закономірність: чим докладніше в конституціях регламентуються соціально-економічні та політичні відносини, тим вужче стає поле регулювання в рамках закону.

Загальна схема регламентації сфери законодавства у федеративних державах доповнюється розмежуванням предметів ведення між федерацією та її суб'єктами, при якому кожен з двох рівнів держави має право здійснювати законодавчу владу у встановлених конституцією межах. Багато у чому подібним чином визначаються предмети ведення в державах з автономними утвореннями.

Обмеження сфери законодавства застосовується і як спосіб обмеження демократичних інститутів. І відбувається це не лише у тоталітарних державах, а й окремих демократичних, таких як Франція та Нідерланди. Так, Конституція Франції встановлює особливий перелік питань, з яких дозволяється видання законів. Таке незвичне для унітарної та демократичної держави рішення пояснюється прагненням не лише обмежити владу парламенту, а й закріпити право фактично нічим не обмеженої нормотворчості за виконавчою владою.

У конституційній практиці подібні обмеження мають винятковий характер, але вони відображають спільну для всіх держав тенденцію до посилення ролі виконавчої влади.

Основна мета закону — знайти адекватну відповідь на вимоги та веління суспільства, які потребують єдиного рішення — в тому, за словами Р. Ієринга, «кінцевому пункті» де сходяться, переплітаючись, інтереси багатьох суспільних сил [17, с. 30]. В іншому випадку закон не зможе досягти поставленої мети, і суспільство відторгне його.

Це судження можна пояснити, окресливши в загальних рисах механізм дії закону, його входження в сферу соціальної дійсності. Абстрактні формули законів закріплюють за кожною особою, фізичною і юридичною, певний правовий стан, тобто комплекс юридично значущих прав і обов'язків, які, в свою чергу, мають бути визнані державою і суспільством. У визнанні державою її ж власних законів суттєвих проблем не виникає. У правовій державі вся діяльність державних органів спрямована на належне виконання законів. Інша справа — суспільство. Тут закон входить до іншого і багато в чому, з урахуванням відчуженості держави, ворожого середовища. Тут йому належить довести своє право на життя у боротьбі із тими силами, про які сказано вище, — національ-

ними та місцевими звичаями, нормами релігії та етики, «функціональними» установками. І нерідко закон поступається їм.

Перш за все, мова йде про місцеві звичаї, які утворюються в межах певної місцевості. Іноді вони мають яскраво виражений релігійний або національний характер (в основному, в місцях компактного проживання представників однієї віри або національності). Але частіше вони не пов'язані з релігійними канонами і національними традиціями. Вони формуються під впливом інших факторів — історичних, економічних, соціальних, демографічних, географічних.

В Інституті законодавства та порівняльного правознавства при Уряді Російської Федерації на початку свого існування, в 1920-ті рр., була проведено низку масштабних досліджень причин злочинності, в яких було зроблено висновок про взаємозв'язок девіантної поведінки з тими звичаями, які склалися в певних місцевостях Росії [18; 19].

Такий же взаємозв'язок можна простежити і в ХХІ ст. Більш високий рівень злочинності, інших форм відхилення поведінки властивий не лише тим регіонам, які відчувають економічні труднощі, а й тим, в яких утворюються сталі стереотипи протиправної поведінки. Передані з покоління в покоління, такі звичаї гинуть тільки з крахом суспільства, в якому вони породжені.

Іншу картину демонструють законослухняні місцеві спільноти, де звичаї не суперечать чинному законодавству або співіснують з ним, не вступаючи у відкрите протистояння. Зрозуміло, що влада повинна дбайливо ставитися до них, всіляко підтримуючи сформовані звичаї та традиції, засновані на релігійних цінностях милосердя, самозабутньої праці, шанобливого ставлення до авторитету влади та прав інших осіб. Такі звичаї жоден закон не може підмінити. Щодо цього заслуговує на увагу досвід низки держав, у тому числі Узбекистану, де визнається пряма дія місцевих звичаїв та традицій¹.

У всіх правових системах важливе місце посідають «функціональні» звичаї, що склалися в певних сферах діяльності або професіях.

Багато з них мають багатовікову історію і визнаються міжнародними та законодавчими актами. Так, Конвенція ООН Про договори міжнародної купівлі-продажу товарів 1980 р. вказує, що «сторони пов'язані будь-яким звичаєм, щодо якого вони домовилися, та практикою, яку вони встановили у своїх взаємовідносинах». Більш того, якщо сторони не домовилися про інше, вважається, що до їхнього договору застосовується звичай, про який вони знали або повинні були знати, і «який в міжнародній торгівлі відомий і його постійно дотримуються сторони в таких договорах й відповідній галузі торгівлі» (ст. 9).

Такі ж формулювання є в законодавстві багатьох держав. Так, Цивільний кодекс України визначає звичай як «правило поведінки, яке не встановлене актами цивільного законодавства, а є ustalеним у певній сфері цивільних відносин» (ст. 7). Так само трактується «звичай ділового обороту» в Цивільному кодексі РФ, який розуміється як «правило поведінки, що склалося і широко застосовується в якій-небудь галузі підприємницької діяльності, не передбачене законодавством» (ст. 5). При цьому не має значення, чи був звичай зафіксований письмово.

¹ Див., наприклад, ст. 6 Цивільного кодексу Узбекистану.

Протягом щонайменше п'яти століть законодавство витісняло «функціональні» звичаї з правового життя. Але в останні десятиліття спостерігається інша тенденція. Держава не лише визнає існуючі звичаї, а й закликає професійні співтовариства здійснювати самостійне регулювання відповідних сфер діяльності, ухвалюючи власні акти. Найбільш широко ця тенденція проявилася в банківській та страховій справі, будівництві, в галузях високотехнологічних виробництв.

Такі явища правової дійсності також належать до об'єктів порівняльного правознавства.

Рівень шостий. Міжнародне право в розвитку правового простору світу та національних правових систем

Як сказав Еклезіаст, «на все свій час... час розкидати каміння і час збирати каміння» [20].

Цю функцію «збирання каміння» в сучасному праві здійснює міжнародне право. Його принципи і норми, розроблені в рамках Організації Об'єднаних Націй, інших міжнародних організацій, не лише відновлюють розщеплений правовий простір, а й формують його новий пласт.

Багато в чому цей процес розвивається хаотично, породжує внутрішні суперечності, викликає відторгнення¹. У нових нашаруваннях правового простору світу відсутня логіка внутрішнього розвитку, колишня ясність та чистота. Це — право технократичного століття, в якому домінує «буква», а не дух. Тому багато норм сучасного міжнародного права не діють, залишаються «паперовим правом», застосовуються обмежено, слугують іншим цілям, а не тим, що в них проголошені.

І тим не менш, в останні десятиліття досягнутий чималий прогрес у забезпеченні єдності правового простору. В основному, він досягається шляхом гармонізації або зближення національних правових систем.

В юридичній науці розрізняють кілька напрямів і форм вирішення цього завдання. Так, за класифікацією Ю. Тихомирова, виокремлюють:

- а) зближення законодавства, коли визначається загальний курс держав у цій сфері, напрями, етапи та способи зближення;
- б) гармонізацію законодавства, коли узгоджуються загальні підходи, концепції розвитку національних законодавств, розробляються загальні правові принципи та окремі рішення;
- в) прийняття модельних законодавчих актів;
- г) уніфікацію законодавства, коли розробляються і вводяться в дію загальнообов'язкові єдині юридичні норми (правила) [16, с. 75]».

Напрями і форми забезпечення єдності правового регулювання можна розрізнити за їх територіальним поширенням. Так, прикладом двосторонніх ініціатив може бути Договір про створення Співтовариства Росії та Білорусі.

Двосторонні ініціативи нерідко переростають у регіональні, що охоплюють більше коло країн. Так, в програми правового співробітництва США та Канади була втягнута Мексика, що стало основою для створення зони вільної торгівлі Північної Америки. Нині провадиться робота щодо її розширення за рахунок

¹ Невипадково в останні роки так потужно розвинувся рух антиглобалістів.

інших держав Центральної та Південної Америки, а також Карибського басейну (за винятком Куби).

Як приклад регіональних ініціатив щодо забезпечення єдності правового регулювання слід навести Співдружність Незалежних Держав, в рамках якої в період з грудня 1991 р. до 1 січня 2009 р. було прийнято 1827 документів. З них 1799 набрали чинності¹.

Більше ста років діє програма Правової співпраці нордичних країн, яка охоплює Данію, Швецію, Норвегію, Фінляндію, Ісландію і ставить за мету гармонізацію законодавства в регіоні [20]. Серед найбільш значних уніформованих актів, розроблених в межах Правової співпраці, можна вказати на акти про оборотні документи, торгові знаки, торгові реєстри, фірми та ін. Зараз фактично повністю гармонізоване законодавство з питань укладення та виконання комерційних договорів, транспортних перевезень, авторського і патентного права, шлюбно-сімейних відносин. Останнім часом до Правової співпраці нордичних країн активно залучаються Балтійські країни — Латвія, Литва, Естонія.

Наступна форма — загальні або глобальні ініціативи із забезпечення єдності правового простору, що реалізуються в межах Організації Об'єднаних Націй, Комісії ООН з права міжнародної торгівлі, Міжнародної організації праці, Всесвітньої організації охорони здоров'я, Всесвітньої організації інтелектуальної власності, Міжнародної організації стандартизації, Міжнародної організації цивільної авіації та ін.

Так, Комісія ООН з права міжнародної торгівлі (ЮНСІТРАЛ) підготувала Конвенцію ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів (1980), Конвенцію ООН про морське перевезення вантажів (1978), Конвенцію ООН про міжнародні переказні векселі і міжнародні прості векселі (1988), Типовий закон ЮНСІТРАЛ щодо міжнародного торговельного арбітражу (1985), Типовий закон ЮНСІТРАЛ про міжнародну електронну торгівлю (1996) та ін.

Слід сказати й про Міжнародний інститут уніфікації приватного права (УНІДРУА), заснований 1925 р. Лігою Націй, який за період свого існування підготував понад сімдесят проектів міжнародних конвенцій, модельних законів, інших документів, у тому числі Конвенцію про єдиний закон про міжнародну купівлю-продаж товарів (1964), Конвенцію про міжнародний факторинг (1988), Конвенцію щодо викрадених або незаконно вивезених культурних цінностей (1995), Конвенцію про міжнародний фінансовий лізинг (1988), Принципи міжнародних комерційних договорів (2004), Модельний закон про розкриття інформації про договори франчайзингу (2002) тощо.

Міжнародні договори, конвенції, модельні та типові закони, рекомендації та стандарти не лише формують новий пласт правового простору світу, а й потужно впливають на розвиток національних правових систем, прибираючи багато розбіжностей, що існують між ними.

При цьому вони нерідко безпосередньо входять до національних правових систем, стають їх частиною. Вперше цей принцип був закріплений Конституцією Сполучених Штатів 1787 р. У ній було передбачено, що міжнародні договори,

¹ За даними офіційного сайту Виконавчого комітету СНД.

поряд з Конституцією і федеральними законами, є вищим правом країни (ст. VI).

Модель, запропонована Конституцією США, була сприйнята іншими державами не одразу. Наприклад, Конституція Франції 1791 р. обмежилася лише згадкою права короля укладати з іншими державами мирні, союзні, торговельні та інші договори за умови їх ратифікації законодавчим корпусом (п. 3 відділу III глави 4).

Наступні конституції Франції XVIII–XIX ст. пряму дію міжнародних договорів, як правило, не визнавали. І лише Конституція 1799 р. зробила виняток для договорів про мир, союз та торгівлю, встановивши, що вони повинні пропонуватися, обговорюватися і оприлюднюватися як закони (ст. 50).

Невирішеність питання про правову силу міжнародних договорів і форми їх впливу на внутрішнє право зберігалася у багатьох основних законах: Конституції Бельгії 1831 р., Статуті Королівства Сардинії 1848 р., Конституції Германської імперії 1849 р., Основних державних законах Російської імперії 1906 р. та ін.

Зміна у конституційному сприйнятті міжнародного права відбулася лише в XX ст. Багато конституцій за прикладом Конституції США закріплюють принцип прямої дії міжнародних договорів. Так, ст. 96 Конституції Іспанії 1978 р., встановила наступні норми: «Міжнародні договори, укладені відповідно до встановлених вимог, стають після їх опублікування в Іспанії складовою внутрішнього законодавства. Їх положення можуть бути скасовані, змінені або припинені лише у порядку, встановленому в самих договорах, або відповідно до загально визначених норм міжнародного права». Аналогічні положення встановлені Конституцією Литви 1992 р. (ст. 138), Конституцією Македонії 1991 р. (ст. 119), Конституцією Перу 1993 р. (ст. 35), Конституцією Португалії 1976 р. (ст. 8), Конституцією Румунії 1991 р. (ст. 11) тощо.

Деякі з них проголошують пріоритет міжнародних актів перед нормами внутрішнього законодавства. Так, Конституція Російської Федерації проголошує не тільки принцип прямого входження в національну правову систему загально визначених принципів і норм міжнародного права та міжнародних договорів, а й положення про те, що норми міжнародних договорів мають пріоритет перед законодавчими нормами РФ (ч. 4 ст. 15). Так само ці питання вирішуються у ст. 5 Конституції Болгарії 1991 р., ст. 91 Конституції Польщі 1997 р., ст. 7 Конституції Словаччини 1992 р., ст. 134 Конституції Хорватії 1990 р., ст. 163 Конституції Еквадору 1998 р., у деяких інших конституційних актах.

А окремі основні закони не лише посилаються на чинні міжнародно-правові акти (наприклад, ст. 8 Конституції Молдови закріплює зобов'язання Республіки дотримуватися Статуту ООН), а й відтворюють положення таких актів.

Аналіз процесів впливу міжнародно-правових норм, з одного боку, на правовий простір світу, а з іншого — на національне право — наступне завдання порівняльно-правових досліджень.

Такими є основні рівні порівняльного правознавства, основною метою якого є пізнання права в його єдності й багатоманітності.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Tanaka K.* Du droit international au droit mondial // Edutes juridiques offertes a Leon Juliot de la Morandiere. — Paris, 1964.
2. *Лафитский В. И.* Поэзия права : страницы правотворчества от древности до наших дней. — М., 2003.

3. Ансель М. Методологические проблемы сравнительного права // Очерки сравнительного права. — М., 1981.
4. Glenn P. Legal Traditions of the World. Sustainable Diversity in Law. — N. Y., 2007.
5. Glenn P. Comparative Legal Families and Comparative Legal Traditions // The Oxford Handbook of Comparative Law / Ed. by M. Reimann, R. Zimmerman. — N. Y., 2008.
6. *JuriGlobe* — World Legal Systems [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.juriglobe.ca/eng/propos/edition2.php>
7. Walton F. P. The Civil Law and the Common Law in Canada // *Juridical Review*. — 1899. — Vol. 11.
8. Bernt H. Comparative Law and Religion // The Oxford Handbook of Comparative Law / ed. by M. Reimann, R. Zimmerman. — N. Y., 2008.
9. Schirrmacher T. «Lex» (Law) as Another Word for «Religion» : A Lesson from the Middle Ages [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.contra-mundum.org>
10. Осипян Б. А. Дух правометрии или основание межерологии права. — М., 2009.
11. Конституции государств Европы. — М., 2001. — Т. 1.
12. Виноградов П. Римское право в средневековой Европе. — М., 1910.
13. von Savigny F. Ch. The Vocation of Our Age for Legislation and Jurisprudence. — Birmingham, 1986.
14. Ковалевский М. М. Клан у аборигенных племен России // Социологическое наследие. — 2002. — № 5.
15. Sauser-Hall G. Fonction et methode du droit compare. — Geneve, 1913.
16. Тихомиров Ю. А. Курс сравнительного правоведения. — М., 1996.
17. Иеринг Р. Цель в праве. — СПб., 1906.
18. Хулиганство и хулиганы. — М., 1928.
19. Проблемы преступности. — Вып. 1 (1925); Вып. 2 (1927); Вып. 3 (1928); Вып. 4 (1928).
20. About the Nordic Council [Електронний ресурс] // Сайт «Nordic Council». — Режим доступу : <http://www.norden.org/en/nordic-council/the-nordic-council/about-the-nordic-council>

Лафитський В. І. Рівні порівняльного правознавства

Анотація. У статті аналізуються такі об'єкти порівняльного правознавства, як правовий простір світу, основні правові сім'ї, групи і співтовариства правових систем, співтовариства, що формуються, національні правові системи, право міжнародного співтовариства.

Основні лінії розлому правового простору світу проходять між правовими системами різних релігійних традицій, об'єднаних спільністю духовних (етичних) цінностей. Це — сім'ї християнської, мусульманської, індуїстської, буддистської, іудейської, конфуціанської, синтоїстської та язичницьких традицій права. Крім того, автор виділяє ще одну сім'ю правових систем, які засновані на запереченні духовних (етичних) цінностей і в основному притаманні тоталітарним державам.

Наступні лінії розлому правового простору світу, що визначають розподіл на групи і спільноти правових систем, обумовлені такими факторами, як спільні національні й історичні корені, структурно-функціональні та стилеві особливості права.

У статті розглядаються також процеси формування нових груп і співтовариств правових систем, особливості розвитку національних правових систем, вплив міжнародного права на правовий простір світу і національні правові системи.

Ключові слова: правовий простір світу, основні правові сім'ї, групи і співтовариства правових систем, співтовариства, що формуються, національні правові системи, право міжнародного співтовариства.

Лафитский В. И. Уровни сравнительного правоведения

Аннотация. В статье анализируются такие объекты сравнительного правоведения, как правовое пространство мира, основные правовые семьи, группы и сообщества правовых систем, формирующиеся правовые сообщества, национальные правовые системы, право международного сообщества.

Основные линии разлома правового пространства мира проходят между правовыми системами разных религиозных традиций, объединенных общностью духовных (этических) ценностей. Это — семьи христианской, мусульманской, индуистской, буддистской, иудейской, конфуцианской, синтоистской и языческих традиций права. Кроме того, автор выделяет еще одну семью правовых систем, которые строятся на отрицании духовных (этических) ценностей и в основном присущи тоталитарным государствам.

Следующие линии разлома правового пространства мира, определяющие деление на группы и сообщества правовых систем, обусловлены такими факторами, как общие национальные и исторические корни, структурно-функциональные и стилевые особенности права.

В статье рассматриваются также процессы формирования новых групп и сообществ правовых систем, особенности развития национальных правовых систем, влияние международного права на правовое пространство мира и национальные правовые системы.

Ключевые слова: правовое пространство мира, основные правовые семьи, группы и сообщества правовых систем, формирующиеся правовые сообщества, национальные правовые системы, право международного сообщества.

Lafitskiy V. Levels of Comparative Jurisprudence

Summary. This paper analyzes such objects of comparative law as the legal space of the world, the major legal families, groups and communities of jurisdictions, legal communities in the process of formation, national legal systems, law of the international community.

The main break lines of legal space of the world are between the legal systems of different religious traditions, united by common spiritual (ethical) values. These are — a family of Christian, Muslim, Hindu, Buddhist, Jewish, Confucian, Shinto and pagan traditions of law. The author also distinguishes one more family of legal systems that are based on the denial of the spiritual (ethical) values that is mostly inherent for totalitarian states.

Following fault lines of the legal space of the world, that determines the dividing into groups and communities of legal systems, are due to factors such as the common national and historical roots, structural-functional and stylistic features of law.

The article also addresses the formation of new groups and communities of legal systems, features of the national legal systems development, the impact of international law on the legal space of the world and national legal systems.

Key words: legal space of the world, the major legal families, groups and communities of jurisdictions, legal communities in the process of formation, the national legal systems, law of the international community.

Книжкова полиця

Сравнительное правоведение : национальные правовые системы. — Т. 1. Правовые системы Восточной Европы / под ред. В. И. Лафитского. — М. : Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве РФ ; Юридическая фирма «Контракт», 2012. — 528 с.

ISBN 978-5-98209-126-0

Перший том монографічного дослідження «Порівняльне правознавство: національні правові системи» присвячено загальним питанням історії, теорії та методології порівняльного правознавства, дослідженню основних рис християнської традиції права, аналізу особливостей правового розвитку слов'янських країн Східної Європи.

У книзі аналізуються не лише правові документи різних цивілізацій та епох, а й священні писання, пам'ятки літературної і народної творчості, що визначали духовну суть, відмінні риси і, врешті-решт, долі основних правових систем сучасного світу.

Сравнительное правоведение : национальные правовые системы. — Т. 2. Правовые системы Западной Европы / под ред. В. И. Лафитского. — М. : Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве РФ ; Юридическая фирма «Контракт», 2012. — 768 с.

ISBN 978-5-98209-128-4

Другий том монографічного дослідження «Порівняльне правознавство: національні правові системи» присвячено правовим системам Західної Європи, що належать до сімей романо-германського, загального та скандинавського права.

